

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д. 13.18.573 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК:37:371.3:177.7

СОДИКОВ НОЗИМДЖОН МАХМАДАМИНОВИЧ

**МЕВЛАНА ЖЕЛАЛЕДДИН РУМИНИН МУРАСТАРЫНДАГЫ
ПЕДАГОГИКАЛЫК ИДЕЯЛАР ЖАНА АЛАРДЫ АЗЫРКЫ МЕКТЕП
ОКУУЧУЛАРЫН ТАРБИЯЛООДО КОЛДОНУУ
МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ**

**13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн
тарыхы**

**Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Бишкек – 2018

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Муратов Абдыкерим Жаркынбаевич

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Алимбеков Акматали Алимбекович
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Джумагулова Гульнур Алпочоевна

Жетектөөчү мекеме: **Нарын мамлекеттик университетинин**
педагогика жана окутуунун технологиясы
кафедрасы (Дареги: 722600, Нарын шаары,
Ленин көчөсү, 127).

Диссертациялык иш 2018-жылдын 5-сентябрында саат 15.30да И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча Д 13.18.573 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Илимий китепканасынан таанышууга болот.

Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51.

Автореферат 2018-жылдын 5-августунда таркатылды

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

Калдыбаева А.Т.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Ааламдашуу процесси өтө тездик менен жүрүп, анын натыйжасында элдердин ортосундагы экономикалык, саясий, маданий интеграциялар мурда болуп көрбөгөндөй активдешүүдө. XX кылымдын соңунда жетимиш жылдан ашык өкүм сүрүп келген дүйнөдөгү эң ири держава болгон СССРдин кулашы менен кыргыз элинин маданияты постсоветтик өлкөлөрдүн маданияты менен гана байланышпай, эл аралык алкакта Батыш-Чыгыш мамлекеттери менен кеңири интеграцияланууга өттү. Бул бардык тармактар сыяктуу эле билим берүү тармагында да көрүнүп, эл аралык стандарттарга жакындоо, окутуу жана тарбиялоонун мазмунун жана формаларын тандоодо дүйнөлүк алдыңкы өлкөлөрдүн тажрыйбаларына таянуу процесстери ишке ашырылууда.

Мына ушундай процессте руханий маданияттагы изденүүлөр мурда аттары аталганы менен чыгармалары, мурастары калың элге белгисиз болгон ысымдарды алып чыкты. Бул руханий баалуулуктар бир элдин, белгилүү гана тарыхый доордун, жалгыз маданияттын гана энчиси болбой, жалпы адамзаттын байлыгы экендиги түшүнүлө баштап, алардын чыгармалары маданияттар диалогунда кеңири сөз болууга арзды. Мына ушул процессте Мевлана Желаледдин Руминин да өз орду бар. Батышта бир катар гуманитардык илимдердин румиология, же румитаануу тармагы пайда болуп, калыптанган (А.Дж. Арберри, В. Дюрант, Р. Никольсон, Е. Мейерович, А.М. Шиммель, М. Фахри, К. Эрнст ж.б.). Румитаанууда иран аалымдары (С. Нафиси, М. Икбала, Р. Шафак, М. Махджуба, К. Гани ж.б.) жана түркиялык окумуштуулар (А. Гюль-Пинарли, Ш. Озлук, А. Кабаклы ж.б.) өзгөчө эмгек сиңиргендерин белгилей кетүүгө тийишпиз. Орусияда Руминин чыгармаларын которуу жана изилдөө XIX кылымда чыгыш таануучулар тарабынан башталган (М.Ф. Ахундов, В.В. Бартольд, Е. Бертельс, А. Крымский ж.б.), документалдык эссе жазылган (Р.Фиш).

Проблеманын изилдениш абалы. Иран аалымы Т.Д. Мохтар «Педагогические идеи Джалаладдина Руми в системе современных общеобразовательных школ Ирана» деген темада педагогика илимдери боюнча кандидаттык диссертациясын коргогон (Душанбе, 2010). Анда Руминин педагогикалык идеяларынын калыптануусунун тарыхый жана социалдык-маданий өбөлгөлөрү, ал идеялардын кийинки кылымдардын педагогикалык ойлорунун тарыхына жана тарбиялоого тийгизген оң таасири, анын педагогикалык идеяларынын мазмуну жана каражаттары көрсөтүлүү менен ошол ойлордун бүгүнкү жаштардын адептик сапаттарын калыптоого тийгизүүчү таасири аныкталат. Муну ал Иран мамлекетиндеги билим берүү уюмдарынын мисалында чагылдырат.

Дж.Х. Файзалиевдин «Педагогические взгляды таджикско-персидских мыслителей XII-XIII вв. на формирование «совершенного человека» деген диссертациясынын (Душанбе, 2006) 1-главасында XII-XIII кылымдагы Орто Азиянын жана Ирандын коомдук-саясий абалына баа берилип, аймактагы элдин маданий-этикалык жашоосуна суфизмдин таасири көрсөтүлөт, жетилген адамды тарбиялоодо суфизмдин руханий-педагогикалык доктринасынын маңызы, суфизм педагогикасынын прогрессивдүү жактары талдоого алынат. Ш.Б. Мухаммад Махдинин диссертациялык эмгеги «Педагогические взгляды Джалолиддина Руми и Абрахама Маслоу относительно проблемы совершенного человека» деп аталат (Душанбе, 2012) жана анда Руминин ар тараптан жетилген адамды тарбиялоого багытталган эмгектери талдоого алынат.

Тажик аалымдары Х.С. Афзалов, К. Кодиров, Г.Н. Нуриддинов, Н.Ф. Одилов, Б. Рахимова, С. Сулаймонов орто кылымдагы Чыгыш энциклопедист окумуштууларынын, анын ичинде Ж. Руминин педагогикалык ойлорун изилдеген. Тажик педагогикасынын тарыхы боюнча М. Ариповдун эки бөлүктөн турган «Из истории педагогической мысли таджикского народа» (Душанбе, 1-бөлүк, 1962, 2-бөлүк 1965), М.Т. Мухаммаджонованын «Этические взгляды Джалолуддина Руми» (Душанбе, 2001), А. Мухаммедходжаевдин «Гносеология суфизма» (Душанбе, 1990) деген эмгектери, «Очерки истории школы и педагогической мысли древнего и средневекового Востока» деген илимий эмгектердин жыйнагы (К.И. Салимованын редакциялоосунда, Москва, 1988) Желаледдин Руминин этикалык көз караштарын суфизм педагогикасынын контексттинде изилдөө, анын ойлорун жалпы эле орто кылымдагы чыгыш энциклопедист ааламдарынын мурастары менен салыштырып талдоо боюнча чоң эмгектер болуп саналат. Өзбек педагог-окумуштуусу Х.Х. Тллашев «Общепедагогические и дидактические идеи ученых-энциклопедистов Ближнего и Среднего Востока эпохи Средневековья» (Ташкент, 1989) деген эмгегинде Ж. Руминин мурастарындагы дидактикалык идеяларды таап, аларды башка окумуштуулардын ойлору менен салыштырып чыгат. Ушул эле багытта америкалык окумуштуу С.Ф. Старр көлөмдүү китеп жазган, анын эмгеги көптөгөн тилдерге которулган, анын ичинен кыргызча котормосу «Жоготулган агартуу. Борбордук Азиянын алтын доору араб басып алууларынан Темирланга чейин» (Бишкек, 2017) деген ат менен жарык көрдү.

Желаледдин Руминин мурастарындагы педагогикалык ойлор тууралуу кыргыз илимпоздору А. Алимбеков «Түрк дүйнөсүнүн ойчулдарынын мурастарындагы педагогикалык идеялар» (2017), Н. Асипова «Билим

философиясы жана тарыхы» (Бишкек, 2010), А.М. Эшиев «Орто түрк доорундагы педагогикалык ойлор» (Бишкек, 2006), А. Муратов менен Б. Зулуев «Алтын доордун агартуучулары» (Бишкек, 2018) деген эмгектеринде талдоо берип өтүшкөн.

Руминин педагогикалык идеяларын изилдөөдө 2007-жыл ЮНЕСКО тарабынан «Мевлана Желалиддин Руми жылы» деп таанылгандыгы, ошого карата Кыргыз Республикасынын Маданият жана маалымат министрлиги, «ДА» («Диалог Авразия») коомдук фонду жана эл аралык «Zaman Кыргызстан» газетасы Румиге байланышкан макалаларга, радио, теле берүүлөргө конкурс жарыялагандыгы, анын жыйынтыгы чыгарылып Улуттук филармониянын имаратында «Жусуп Баласагындын Мевланага карай толеранттуулук жана диалог» аттуу темада иш чара өткөндүгү өзгөчө мааниге ээ болгон. Кыргыз тилине Руминин чыгармалары совет учурунда орус тили аркылуу ар кайсыл жылдарда бир нече акындар (Э. Турсунов, Э. Эрматов, К. Урмамбетов, К. Белеков ж.б.) тарабынан которулуп келсе, 2000-жылы К. Басылбеков тарабынан орусчадан которулган чыгармалары алгачкы жолу өзүнчө китеп болуп чыккан. 2006-жылы Э.Эрматов түзгөн жана которгон «Чыгыш эл адабияты» деген жогорку окуу жайлары үчүн хрестоматияга анын беш ыры киргизилген. 2012-жылы ойчул акындын месневилери түрк тилинен которулуп, «Мевлана Желаледдин Руминин Месневиси» деген китеп чыкса, 2013-жылы «Мевлана Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация» аттуу макалалар топтому жарык көрдү. Ал китепте кыргыз окумуштуулары Э. Мамбеткунов, А. Муратов, А. Ормушев, У. Ботобеков, А. Исмаилов ж.б. Руминин идеяларынын бүгүнкү күн менен байланышы тууралуу ойлорун жазышты. Анын «Масневилерин» илимий комментарийден өткөргөн Осман Нури Топбаштын китеби кыргыз тилине которулуп басылган.

Бирок анын педагогикалык идеяларынын жеткиликтүү изилденбегендиги, анын чыгармаларына сегиз кылымдан бери кызыгуунун басаңдабай, кайра улам жогорулап жатышы, кыргыз илиминде бул маселе изилденбей келиши, аалам кезген ойчул менен кыргыз этнопедагогдорунун идеяларынын жакындыктары талдоого алынбай жатышы, Руминин таалим-тарбия тууралуу кылымдардын сыноосунан өткөн насааттарынын бүгүнкү Кыргызстандын билим берүү мейкиндигинде колдонулбай келиши, айрым педагогдор тарабынан системасыз колдонулуп жатса да, алардын илимий иликтөөгө алынбагандыгы, жогорку окуу жайларындагы «Чыгыш адабияты» курсунда анын чыгармачылыгы тууралуу маалыматтар берилсе да, анын педагогикалык ойлорунун дүйнөлүк масштаб менен интеграцияланып кыргыз илиминде тарыхый педагогикалык аспектиден Кыргыз

Республикасынын мисалында баа берилбегендиги биз изилдөө үчүн тандап алган теманын актуалдуулугун тастыктайт.

Теманын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын 2012-2015-жылдардагы илимий изилдөө иштери менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн объектиси: Мевлана Желаледдин Руминин педагогикалык мурастары.

Изилдөөнүн предмети: Мевлана Желаледдин Руминин мурастарында колдонулган таалим-тарбия берүүчү идеялар жана аларды азыркы жаштарды тарбиялоого колдонуунун мүмкүнчүлүктөрү.

Изилдөөнүн максаты: Мевлана Желаледдин Руминин педагогикалык ойлорун изилдеп, аларды Кыргызстандын билим берүү уюмдарында колдонуунун педагогикалык негиздерин иштеп чыгуу.

Бул максатты ишке ашыруу үчүн төмөндөгүдөй **милдеттер** коюлат:

1. Мевлана Желаледдин Руминин дүйнөлүк маданияттагы аалымдык жана агартуучулук ролун ачып көрсөтүү.

2. Мевлана Желаледдин Руминин мурастарындагы педагогикалык идеялардын табиятын жана негизги багыттарын аныктоо.

3. Мевлана Желаледдин Руминин мурастарын азыркы муунду тарбиялоодо колдонуунун теориялык негиздерин аныктоо.

4. Мевлана Желаледдин Руминин педагогикалык идеяларын КРнын билим берүү уюмдарында пайдалануунун натыйжалуу жолдорун иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу: кыргыз педагогикасында алгачкы жолу Мевлана Желаледдин Руминин дүйнөлүк маданияттагы аалымдык жана агартуучулук ролу, азыркы замандын талабына ылайык жаштарды тарбиялоо тууралуу ойлорунун актуалдуулугу, негизги багыттары, Кыргызстандын шартында пайдалануунун жолдорунун аныкталышында; Мевлананын чыгармаларынын педагогикалык баалуулуктарын колдонуунун жолдору изилденгендикте; кыргыз элдик педагогикасынын салттары, улуттук педагогикалык маданият менен Мевлананын педагогикалык ойлору типологиялык жактан байланышы аныкталганында; Мевлананын педагогикалык ойлору жалпы адамзаттык педагогика менен салыштырылып, дүйнө жүзүндө анын пикирлеринин кабыл алынышы аныкталып, талданып, анын прогрессивдүү жактарын Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмдарына сунушталгандыгында.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык мааниси. Изилдөөбүздөн келип чыккан ойлор, тыянактар, сунуштар өрнөктүү адамдардын идеалы менен жаштарды тарбиялоого салым кошот. Изилдөөнүн натыйжалары жалпы билим берүүчү орто мектептерде, гимназияларда, лицейлерде, колледждерде, жогорку окуу жайларында, тарбиячыларды жана мугалимдердин адистигин жогорулатуу тармактарында, кошумча тарбиялык сааттарда дидактикалык булак катары колдонууга жана жалпы эле тарбиялоо тармагын жакшыртууга көмөк көрсөтөт.

Коргоого коюлган негизги жоболор:

1. Мевлана Желаледдин Руминин педагогикалык идеяларынын актуалдуулугу, заманбаптыгы, ал идеялардын жаралышынын жана дүйнөгө таралышынын коомдук, социалдык, тарыхый кырдаалдары.

2. Желаледдин Руминин педагогикалык мурастарын азыркы Кыргызстандын билим берүү мекемелеринде колдонуунун педагогикалык өбөлгөлөрү, ал идеяларды ишке ашыруунун дүйнөлүк тажрыйбасын пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрү.

3. Мевлананын педагогикалык ойлорунун кыргыз эл педагогикасы менен байланышкан учурлары жана аларды айкалыштырып колдонуунун технологиялары.

4. Ойчулдун мурастарында камтылган таалим-тарбия тууралуу идеяларды учурдагы билим берүү мекемелеринде пайдаланууну мындан ары өкүндөтүүнүн жолдору.

Изденүүчүнүн илимге кошкон жеке салымы: алгачкы жолу Чыгыш акыны, ойчулу Руминин педагогикалык идеялары кыргыз эл педагогикасы менен бирдикте аныкталып, ал идеяларды Кыргызстандын билим берүү тармактарында колдонуунун педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү иштелип чыгып, ал теориялык жоболор өлкөнүн билим берүү тармагында эмгектенип жаткан адистерге сунушталды.

Изилдөөнүн натыйжаларын тастыктоо (апробациялоо): Диссертациялык иштин жүрүшү жана жыйынтыктары И. Арабаев атындагы КМУнун педагогика кафедрасынын кеңешмесинде, мектептердин усулдук кеңешмелеринде, илимий-практикалык, илимий-методикалык конференцияларда (АКШ, Түркия, Кыргызстан), семинарларда талкууланды.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын жарыяланган эмгектер аркылуу чагылдыруунун толуктугу: Изилдөөнүн негизги идеяларын чагылдыруу үчүн изденүүчү 1 китеп, 11 макала жарыялаган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Иш изилдөөнүн илимий негизи тууралуу түшүнүк берген киришүүдөн, үч главадан жана алардан келип чыккан корутундулардан, жалпы корутундудан, пайдаланган

адабияттардын тизмесинен, тиркемелерден турат. Баары – 147 бет. Таблицаалар – 3, сүрөт – 1.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациянын 1-главасы «**Мевлана Желаледдин Руминин дүйнөлүк маданияттагы аалымдык жана агартуучулук ишмердүүлүгүнүн ролу**» деп аталат, анын «Мевлананын аалым жана агартуучу катары калыптанышы» деген бөлүмүндө Мевлананын педагогикалык ишмердүүлүгүн, анын философиялык этикасынын пайда болуп, калыптануусунун тарыхый, социалдык-маданий өбөлгөлөрү изилдөөгө алынат.

Мевлана Жалаледдин Руми – орто кылымдагы Чыгыш ойчулу болуу менен ал Европадагы Кайра жаралуу доорунун пайда болушуна, калыптанышына өз таасирин тийгизген инсан. Ал жашап өткөн 800 жылдан бери адамзаттын педагогикалык ойлору улам жаңы табылгалар менен байып отурса да, Желаледдин Руминин адамдык нарк-насилдин кандай болушу керектиги, адамдагы абийир, тазалык, тартип тууралуу идеялары мезгил өткөн сайын актуалдуулугун жоготпой келет. Андыктан анын чыгармалары дүйнөлүк акындардын жана ойчулдардын, педагогдордун (Данте, Гёте, Гегель, И.А. Крылов, Ж.П. Сартр, Х. Ортега ж.б.) эмгектеринин жаралышына идея берүү менен адамзаттын адептик тазалануусуна өз салымын кошкон. Ал мистикалык-сопучулук багытындагы чыгармачылыгында борбордук орунга адамды койгон, адам ааламды өзгөртүүчү күчкө ээ деп эсептеген жана андыктан адамзаттын келечегин сактап калуунун жолу адамдын абийирин сактап калууда, кишини оң жолго баштап, адам кылууда деп эсептеген. Улуу ойчул-педагог өзүнүн таалим-тарбиялык идеяларын байыркы диний-этикалык түшүнүктөрдөн, анын ичинде антикалык грек, кийинки араб аалымдарынын окууларынан тартып, XIII кылымдагы өзү жашаган Кичи Азиянын ислам шарияттарына чейинки көп кылымдык илим-билимди, тажрыйбаларды синтездеп, аларды тазалап, керектүүлөрүн ылгап, түбөлүктүүлөрүн таап, анан аларды философиялык-этикалык өңүттөн тереңдетип жазып чыккан.

Азыркы Ооганстандын Балык (Белх) шаарында 1207-жылы туулган Жалаледдин тектүү үй-бүлөдөн чыккандыгы, энеси шаар амиринин кызы Мумине айым экендиги, чоң энеси Хорезмшах династиясынан чыккан Мелике-и Жихан Эметуллах Султан болгондугу, атасы – Султанул Улема (аалымдардын султаны) наамы менен таанылган Мухаммед Бахаеддин Велед, чоң атасы терең илими бар аалым Ахмет Хатибдин уулу Хусейин Хатиб экендиги, өмүрүнүн көбүн Румда (азыркы Анадолу аймагы эл кезде Рум деп

аталган) өткөргөнүнө байланыштуу «Руми» деген кошумча ат алгандыгы, ал эми «Мевлана» деген сөз «эгебиз», «кожоюнубуз» деген мааниде колдонулгандыгы ушул главада кеңири айтылат.

Желаледдиндин жаш чагы мына ошол диний аалымдардын чөйрөсүндө өткөн, анын илим издөөсү Халепп, Дамаск, Конья, Кайсери, Нишапур, Багдад, Мекке, Медина ж.б. шаарларында улантылат. Өзү илим таануу менен алган билимин сопучулук багытындагы үгүттөө иштери менен балдарга үйрөткөн устат деңгээлине жетет. Анын адам жана устат катары калыптануусуна Саадеттин Эл-Хамеви, Эвхаддуддин Кирмани, Садреддин Коневе, Ибн-и Араби, Сенаи, Феридуддин Аттар, Саади ж.б. аалымдар кандайча таасир эткендиги жана Мухаммед Желаледдинди Мевлана кылган Шемси Тебризи устаты тууралуу маалыматтар эмгектин бул бөлүмүндө эволюциялык планда анализге алынган. Анын педагогикалык идеяларын калыптануусунун кийинки этабы Селахеддин, Челеби Хусамеддин сыяктуу инсандар менен байланышат.

Желаледдин Руминин инсан катары, аалым жана акын катары жаралышына, калыптанышына таасир эткен жогорудагыдай жагдайлардын ичинде төмөнкү факторлор аныкталды:

1. Борбордук Азияда, Кавказда, Орто жана Жакынкы Чыгышта X-XII кылымдарда илимге өзгөчө маани берилиши, ислам маданиятынын өнүгүшү жана мусулман ойчулдарынын чоң тобунун (Аль-Хорезми, Аль-Фараби, Ахмед Ясави, Жусуп Баласагын, Махмуд Кашгари-Барскани ж.б.) дүйнөлүк илим-билимди, маданиятты жаңы нукка бурушу.

2. Ошол учурдун даанышман адамдарынын үч тилди (араб, фарси, түрк) бирдей билип, адабияттарды окуй алышы жана жаза алышы.

3. Чыңгыз хандын Борбор Азияга жасаган чабуулунан улам жалпы адамзатты согуш коркунучунун басышы, тарыхый кырдаалдын өзгөрүшү, согуш алааматынын алдын алуу үчүн адамдардын ички дүйнөсүнө гуманисттик идеяларды, боорукердикти киргизүүнүн зарылдыгын илимпоздордун, дин аалымдарынын, сөз зергерлеринин түшүнүү даражасынан жогорулашы.

4. Руми төрөлгөн Балх шаарынын ошол кезде илимий жана маданий борбор болгондугу, ал шаардын Индия, Кытай, Иран, Мавереннахр мамлекеттеринин ири шаарлары менен байланышкан кербен жолунун түйүнүндө жайгашкандагы жана ал учурда түрдүү маданияттардын кошундусунда орун алган Хорезм шахы Алааддин Мухаммаддын карамагында болгондугу.

5. Багдаддын халифи менен Хорезм шахтын ортосунда келишпестиктен улам ар кандай куугун, көрө албастык күчөп, саясий олку-солкулуктар да адамдарды башкача ойлонууга түрткөндүгү ж.б.

Бул главада 1259-жылдарда жазыла баштап 1268-жылдары бүткөн Руминин атактуу «Месневи» («эки кабат», «катталган» деген маанилерде) аттуу чыгармасынын жазылыш шарттары, идеяларын алган булактар тууралуу сөз кылынат. 1273-жылы каза болор алдында да ал адамдарды аз тамак жеп, аз уктоого, аз сүйлөөгө, Жараткандан коркууга, намаз окуп, орозо кармоого, күнөөлөрдү кылбоого, азгырыктарга, бузукуларга берилбөөгө, башка кыйын учур түшсө бел байлап чыдоого, аалымдар менен тилектеш болууга, бөлөктөргө жарыгын чачууга чакырган.

Анын идеяларынын негизинде *мевлевилик* системасы (окуусу) бир тарикат деңгээлине жеткен, Конья шаарында пайда болгон бул агым Осмон султандары тарабынан жактырылып, ошол кезде эле Египеттен Венгрияга чейинки жалпысынан үч материкке тараган, анын негизги руханий багыты динге, шариятка баш ийүү, тартипти, маектешүүнү, илим алууну үйрөнүү, «Месневи», «Минхажул Фукара», «Менакыб» сыяктуу тарикаттын негизги китептерин окуп, рухий-адептик баалуулуктарга ээ болуу, ченеми менен ичип-жеп, уктап, маңыздуу сүйлөө, руханий бийик адамдарга шакирт болуу, ушундайлар аркылуу дилге мээрим, сүйүү орнотуу.

Желаледдин Руминин бизге жеткен белгилүү беш чыгармасы: «Дивани Кебир» («Улуу жыйнак»), «Маснави», «Фихи Ма-фих» («Ичиндегилер ичинде» маанисинде), «Межалиси Себа» («Жети Насаат»), «Китабы Тевфик Субхани», «Мектубат» («Каттар») тууралуу да диссертациянын 1-главасында токтолуп өттүк, алардын Желаледдин Руминин аалым жана агартуучу катары калыптануу процессиндеги ордун көрсөттүк.

Желаледдин Руми «Чыгыштын жана батыштын муфтийи», «Даанышмандардын башчысы» деген аталыштарда кабыл алынып, диний илимдерди өтө терең өздөштүргөн. Ал Галилео Галлейден мурун эле Жер планетасынын тегерек формасын, И. Ньютондон башта эле магнетика тууралуу ойлорун айткан, кезегинде «Бир тууган, сен азыр ойдон гана турасың, калган бөлүгүң бир аз эт, бир аз сөөк, бир аз чач» деп Декартка идея берген.

«Желаледдин Руминин дүйнөлүк педагогикалык маданияттагы орду» деп аталган параграфта анын өмүрүн жана чыгармачылыгын изилдөөчүлөрдү, дүйнө элдерине таратуучуларды шарттуу түрдө экиге бөлүп карадык: биричилери – орто кылымдагы антология түзүүчүлөр, алар ойчул акындын өмүр баянын толуктап, чыгармаларын бастырышкан; экинчилер – азыркы учурга чейин анын чыгармаларында идеяларды адабият таануу,

философия, дин таануу, мистика, этика ж.б. илим тармактарында изилдөөчүлөр. Анын чыгармаларынын Европада которулушу: Францияда (И. Хаммер, 1806-жыл), Германияда (Толук, Ф. Рюккерт, Розенцвейг-Шванау, А.Г. Розен), тажик аалымдары (Х.М. Зиёев, Н. Одилов, М.Т. Мухаммаджонова), советтик чыгыш таануучулар (Е.Э. Бертельс, И.С. Брагинский, А.М. Богоутинов), Р. Фиштин көркөм-документалдык чыгармасы ж.б. анализге алынат. Немец акыны Гётенин чыгармачылыгына Мевлананын исламий темадагы ырлары таасир берген. АКШда, Чыгыш өлкөлөрүндө Мевлана таануучулукка, алардын багытына талдоо менен анын идеяларынын Түркияда которулушу жана изилдениши (О. Рушени, И. Гулшени, И.Х. Бурсеви, И. Акарави, И.Х. Эрзуруми, А. Куддуси, А. Эрсой, Р.Н. Гултекин, Я.К. Бейатли, Б. Нурси, М. Фетхуллах Гулен ж.б.) тууралуу маалыматтар берилип, анын педагогикалык идеяларынын Кыргызстанда изилденише өзгөчө көңүл бурулду. Бул багытта кыргыз изилдөөчүлөрүнүн жашоого тобо кылуу, тирүүлүккө канагаттануу, шүгүрчүлүктө жүрүү, артык дөөлөттөрдөн, ашыкча кийим-кече, тамак-аш, дүр-дүнүйө, өлүк байлыктан баш тартуу, буюруган оокатка тобо кылып өмүр сүрүү («Артык дөөлөт баш жарат»), бакырчылыкта жашай билүүгө көнүгүүнү талап кылуу («Ашың болбосо да, кашың болсун», «Дүнүйө, байлык колдун кири»), сабырдуулук («Сабырдын түбү – сары алтын», «Сабыр – муратка жеткирет», «Сабырдуу болсоң өсөрсүң, сабырсыз болсоң осолсун»), тобокел, тобокелдикке баруу («Тобокел тоо», «Тобокел ишке кайгы жок», «Тобокелчил эр экен, топко тийчү неме экен» (Казыбек) «тандаган ишине ак пейилден мамиле кылуу» сыяктуу педагогикалык идеялары жалпы адамзаттык жана кыргыздык ой жүгүртүү менен салыштырылды. Жалпысынан бул главада Кыргызстанда азыркы учурда румитаануу илиминин пайда болгондугу, бирок тиешелүү деңгээле өнүкпөгөндүгү белгиленет.

Мевлана «Месневи» чыгармасында ыйык курандын сыйкырлуу күчүн, Алла менен адамзаттын рухий карым-катышын Жакынкы жана Орто Азия калктарынын икаяларына жана оозеки фольклоруна негиздеп жазуу менен жалпы окурмандардын сүймөнчүлүгүнө ээ болгон. «Месневи» чыгармасында Ыйык Куран 760 ирет кайталанат. Ошол үчүн ал кезегинде араб, фарс жана түрк тилдүү калктар арасында ыйык курандан кийинки эң популярдуу экинчи чыгармага айланган. Мевлананын «Месневи» деген эмгеги XIII кылымдан тарта Осмон империясынын таасири күч Европа, Аравия жарым аралы, Түндүк Африка, Жакынкы Чыгыш жана Орто Азия аймагындагы ар бир мусулмандын үйүндө сакталып, журт башчылар менен каратаман калк үчүн акылгөй энциклопедияга жана адамзаттын рухун тазарткан поэтикалык

баалуу жыйнакка айланган, ал китепти медреселерде жана мечиттерде окуу куралы катары пайдаланып келишкен.

2-глава «Мевлана Желаледдин Руминин таалим-тарбия жөнүндөгү идеяларынын табияты жана негизги багыттары» деп аталып, анын биринчи бөлүмүндө *Мевлананын мурастарындагы суфизм педагогикасынын негизделиши* талдоого алынат. Желаледдин Руминин педагогикалык мурастарынын негиздүү салымы – суфизм (сопучулук) педагогикасын негиздеп, ислам дүйнөсүнө тараткандыгында. Суфизм – мусулман аскетизминин бир формасы болуп, ал адамды сүйүүгө, урматтоого, баалоого багытталат. Орто кылымдарда ислам дининин кеңири таралышы философияда жана педагогикада сопучу көз карашындагы адамдарды жараткан жана алардын окуусу өтө ылдам жайылган. Суфизм эл арасында колдоого алынып, сопучуларды бул дүйнөнүн жыргалынан кечкен, жаратканга эң жакын адамдар катары кабыл алышып, алардын айткандарын мыйзам сыяктуу аткарышкан. «Суфий» термини араб тилиндеги «суф» («жүн») дегенден келип чыккан, себеби алар жүндөн токулган чапандарды кийин жүргөн деп эсептешкен кээ бирлери. Экинчи пикирдегилер «соф» («таза») деген араб сөзүнөн алынган дешет. Суфизмде рух денеден бөлүнүп турган ыйык нерсе катары эсептелген, жүрөк «Калб» деп каралып, ал зикир менен байланышкан. Чыныгы зикир бул тил менен гана байланышпайт, бүткүл адамдын дене-бою менен байланышта турат деп эсептешкен. Ал-Газзоли калб (жүрөк) адамдын өзүн чагылдырган күзгү деп айткан. Алар транс техникасын (зикир чалуу), гипнотерапия, психотехникалык көнүгүү ыкмаларын кеңири пайдаланган, үнүн, денесин, психоэнергетикасын тарбиялаган.

Суфизм педагогикасында адамдын таанып-билүүсү руханий, психо-эмоционалдык (энергетикалык), дене-бойлук (физический) аспектиде алдыңкы орунга чыккан. Бул агымдын таралышында Желаледдин Руминин кошкон салымы анын мурастарында түшүндүрүү, интеллектуалдык көнүгүүлөр, ой жүгүртүүлөр жана медитация кеңири колдонулгандыгы менен байланыштуу. Ал, адам каалаган максатына өз аракетин, билим-илими менен жете алат деген. Инсан – Мевлананын чыгармаларында эң негизги тема. Мевланага карата инсан – жаратылыштын өзөгү. Адам баласы жаратылгандыгын түшүнөр замат өзүндө алгач пайда болгон сезим эки тараптуу жаратылышка ээ экендиги белгилүү. Анын идеясы боюнча ар бир адам башка бирөө менен жана кастык менен күрөшүп келет. Ак менен кара, жаман-жакшы, кастык-достук, жыргал-кайгы, ачуу-таттуу сыяктуу сезимдер адам баласынын ички дүйнөсүндө токтоосуз тирешип турарын түшүндүрүү аркылуу адам жаман абалда болсо айбандан төмөн турарын, жакшы болсо периштеге окшорун таасын көрсөтөт («Фихи ма фих»). Буга мисал катары

«Месневи» аттуу китебинде Мевлана адамдын төмөнгө карай багыттаган материалдык түзүлүшүн (денесин) эски жана жырттык кездемеге, кара жыланга, анын руханий тарабын кымбат баалуу жибекке, жакшы жыттуу атырга, аарыга жана таза алтынга окшотот: «Адам баласы өзүн арзанга сатты, атлас болуп туруп өзүн жамаачы чапанга айлантты», - дейт.

Э. Мамбетакунов Жалаледдин Руми – суфизмдин көрүнүктүү өкүлү экендигин белгилеп, суфийлердин каада-салтында адамдын өзүн-өзү таануусу негизги үч этаптан турарын (шариат, тарикат, акыйкат), ал таанып билүүнүн жолун, теория менен практиканын айкашын, чындыкка жетүүнүн ар кандай амалдарын суфизм педагогикасынын принциптерине ылайык көрсөтүп бергенин жана өзүнөн кийинки көптөгөн илимпоздордун ой пикирлерди жаратуусуна негиз түзгөндүгүн айтат.

Бул главада Мевлананын чыгармаларында инсанды ар тараптуу тарбиялоо тууралуу педагогикалык ойлорду ачып берүүгө багытталат. Инсан – акындын диний-педагогикалык системасынын квинтэссенциясы, ал Жараткандын эң улуу тартуусу. Адамдын акылына – таануу, үйрөнүү, дилине – сүйүү, мээрим жаратуу менен бардык жагынан жетилген инсанды («совершенный человек») тарбиялоого болорун кайра-кайра баса белгилейт.

Ушул эле главада «Адамдын ички көрүнүшү менен тышкы көрүнүшүнүн таймашы», «Болуп турганындай адам же болушу керек болгонундай адам», «Моралдык таалим – төмөнкү мартабадан улуу мартабасына жогорулоо» дегендей темаларда анын педагогикалык идеяларын талдоого алынды. Таалимчинин ойлору боюнча адамдын ичиндеги жаман сезимдерди жоготуп, аларды жакшы жакка буруу, башкалардын жекече ишин кызыгып суроо, кийлигишүү илими, маданий изилдөө, кызыгууга буруу ж.б.у.с. аракеттер менен адамды, ал аркылуу коомду оңдоого болот. Желаледдин Руминин гуманизми «Мектубат» аттуу чыгармасында эмирлерге, султандарга жана көрүнүктүү инсандарга жазган 140тан ашуу каттан тургандыгы, алардын педагогикалык мааниси эмгекте чагылдырылды. Мевлананын гумандуулугу – алдына келген адамды, ал кайсыл диний ишенимде болбосун, айкөлдүк менен акыйкатка, туура жолго жана тазалыкка чакыруу идеясында. Анын пас адамдарга кайрылуусу:

Ук кебимди, албууттанбай, о айбандын айбаны,

Пас экенсиң чаңга дагы татыбаган кайдагы.

Демек, ал кандай гана адам болбосун аны менен сүйлөшүүгө даяр. Ал жаш баладан татыктуу инсанды жаратуунун идеясын адамзатка сунуш кылат. «Месневи» чыгармасы адам тууралуу, адамды инсан катары жетилдирүү тууралуу этикалык баян экендиги, анын эң көп токтолгон негиздери – жүрөк жана сүйүү экендиги, адамда ыйман болбосо, ал адам болуудан кала

тургандагы ушул главада конкреттүү бейттерден алынган мисалдар менен көрсөтүлөт. Анын бир катар тамсил-притчалары («Мажнун менен төөчү», «Пил» ж.б.) талдоого алынат.

Мевлана Желаледдин Руминин педагогикалык маданиятындагы идеяларын оозеки түрдө гана алып барбастан билим берүүнү жеңилдетүү жана жөнөкөйлөштүрүү максатында түрдүү багыттарды жана ыкмаларды колдонгон. Алар: мисал келтирүү, салыштыруу, далилдөө, суроо-жооп методдору. Колдонгон методдорунда ал курактык психологияга маани бергендиги маалым. Анткени анын түшүнүгүндө үйрөнүү процесси жай жана акырын-акырын, этап-этап, кадам-кадам менен барышы керек экендигин көрөбүз. «Тамга тепкич менен бирден чыгуу керек, очоктогу казан болсо акырын-акырын кайнайт» – деген мисалга окшоштурат. Анын түшүнүгүндө баса белгилеген принциптеринин бири – *тарбиялануучунун мотивациясы күчтүү болуусуна шарт түзүү, стимулдаштыруу методикасы* аркылуу кемчиликтерди оңдоо жана бул процесстен позитивдүү жүрүш-турушка багыт берүү.

Мевлана адамдын ички дүйнөсүндөгү ачылыштарга жол көрсөтүү менен адамдын өзүн ашып өтүүгө багыт көрсөтөт. Анчалык терең андап окубаган адамга бул аңгемелер, тамсилдер жана насыяттар жупуну сезилет, бирок жакшылап караганда аларда адам баласынын руханий дүйнөсүндөгү өзүн-өзү таануусунун, жетилүүсүнүн, өнүгүүсүнүн этаптары чагылдырылат. Алар шариат (теориялык билим же болбосо жетилүү жолунун башталышы), тарикат (психоанализдин методикасын өнүктүрүү жана аны өз турмушунда, жан дүйнөсүндө колдонуу), акыйкат (чындыкка, адилеттикке негизделген тууралык, чындыкты табуу, адилеттүүлүк) жолдору деп аталат. Бул чыгармалар аркылуу адамды адам кылган баалуулуктарды күчөтүп, адамгерчилик пайдубалын бекемдейт. Алсак жамандыкка карай бет алууну туура усулдар менен жакшы жолдо колдонуу аркылуу адамга пайдалуу абалга алып келүү. Мисалы, сарамжалдык менен сараңдык сезимдеринин түбү бир. Эгер өлчөмүн билсек сарамжалдык менен ысырапкорчулуктан кутулабыз. Ал эми өлчөмүн күчөтүп жиберсек, коомго пайдасыз. Өзүбүздүн ички дүйнөбүз булганган сараңдыкка же дүйнөкорлукка айланат. Ачуулануу да ошого окшош. Коомдо, үй-бүлөдө, өзүн-өзү алып жүргөндө адам ачууланбай, оор басырыктуу болуш керек. Болор-болбоско жиндене берсе коомдогу байланыштары солгундайт, мамилелери сууйт, ордун жоготот. Ал эми ачуулануу сезимин Жараткан бекеринен берген эмес. Душман кол салып жатса мен ачууланбайм деп карап отура албайсың. Же үй-бүлөндө, өзүндө, айлананда бузукулуктарга, терс көрүнүштөргө көз жумуп отура берсең анда кайдыгер болуп каласың. Мына бул «Месневиге» окшогон чыгармалардын

баалуулуктарынын бири дал ушул жерде. Анткени бул икаялар адамды логикалык ойлонууга, сезимдердин ойгонушуна, ал сезимдерди башкара билүүнүн усулдарына басым жасагандыгында.

Ж. Руми нин инсан тууралуу окууларындагы ойлорду «Инсандын ички психикалык интеллекттин өнүктүрүү багыты», «Инсанды өнүктүрүүдө элдик терапияны колдонуу багыты», «Инсандын өнүгүшүндөгү библиотерапия» дегендей темачаларга бөлүп, «Маснави» жыйнагындагы «Чакан сасык көлчүктө өзүн кемечи сезген чымын жөнүндө», «Кедейдин караңгыда арстандын сүрөтүн тарттыргысы келген казвиндик адам жөнүндө», «Кедейдин караңгыда арстандын жонун өз малым экен деп сылагандыгы жөнүндө», «Кедей эшек» ж.б. чакан притчаларынын негизинде чагылдырууга аракет кылдык. Руминин педагогикалык ойлору Жусуп Баласагындын «Куттуу билим» дидактикалык дастаны, Тоголок Молдонун «Иттин доолдай тиктирем дегени» аттуу тамсили, Молдо Кылычтын «Канаттуулар» поэмасы, Т. Сатылганов, Жеңижок, Б.Алыкулов сыяктуу элдик акындардын санат-насыят ырлары менен салыштырылды. Руминин «Жылан менен аары бир эле гүлдү сорушат, бирок бири балдуу, бири уулу болушат», «Көр тыйынга эч арзыбайт наам, даража, атың да, маани, маңыз дагы айтам, атың менен затыңда», «Өзүмчүлдүк – жаман оору, андан аман жүрсөң сак, бул дүйнөдө сот болобу сенден калыс, сенден ак», «Сүйкүм ооздон чыккан уу сөз бал тилдүүнүн сөзүндөй, мейли, коко тикен өссүн, ал бир гүлдүн өзүндөй» ж.б. саптары менен кыргыз акындарынын, фольклорунун байланыштары жана алардын ортосундагы окшоштуктардын булактары изилденди.

«Жаштарга билим жана тарбия берүүдө Мевлананын педагогикалык ойлорун пайдалануунун илимий-методикалык негиздери» деп аталган **үчүнчү главада** Мевлананын чыгармаларын азыркы билим берүү системасында пайдалануунун психологиялык, педагогикалык өңүтүн кароого аракет кылдык. Кыргызстандын жалпы билим берүүчү мектептериндеги мугалимдер, окуучулар, жогорку окуу жайындагы окутуучулар, студенттер Желаледдин Руми тууралуу жеткиликтүү маалыматка ээ эместигин көрсөттү.

Мевлана Желаледдин Руминин мурастары аркылуу азыркы муунду тарбиялоо Кыргыз Республикасынын билим берүү жана мектептен тышкаркы мекемелеринде төмөнкүдөй багыттарда ишке ашыруу сунушталды.

1. Болочоктогу мугалимдерди даярдоодо. Кыргызстандын университеттеринин кыргыз тили жана адабияты, орус тили жана адабияты, башталгыч билим берүү адистиктери боюнча даярдалып жаткан студенттерге «Дүйнөлүк адабият» жана «Чыгыш адабияты» деген курстар киргизилген, ошол курстарда Мевлананын өмүрүн жана чыгармаларын окутуу

белгиленген. Мисалы, акын жана агартуучу Э. Эрматов Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя гуманитардык педагогикалык институтунда доцент болуп иштеген кезинде «Чыгыш эл адабияты» деген курс өткөн. Ошол курста Ж. Руминин чыгармаларын өзү которуп, өзү студенттерге түшүндүрүп берген жана бирге талкуулашкан. Студенттер өздөрү да акындын ырларын которууга аракет кылышкан.

С. Тиллебаев 2002-жылы Күнчыгыш адабияты боюнча лекциялык жана практикалык сабактардын программасын түзгөн жана ал окуу-нормативдик материалы И. Арабаев атындагы КМУнун айрым адистерин (П.540301 – кыргыз тили жана адабияты; П.540301 – кыргыз тили жана адабияты (журналистикага адистештирүү менен); П.520501.02 – котормо жана котормотаануу) окутууда пайдаланылган. Ал программанын негизинде студенттер башка акындар менен бирге эле Ж. Руминин чыгармалары менен таанышуунун төмөнкүдөй технологияларын ишке ашырган: акындын чыгармаларын окуп, маанисин түшүндүрүү; ырларды талдоо; адабиятчылардын ойлору менен таанышуу; орусча котормолору менен кыргызча котормолорун салыштыруу; акындын дүйнөлүк адабияттагы ордун белгилөө; айрым мурастарын кыргызча которуу ж.б.

Мындай атайын курстар башка жогорку окуу жайларында да уюштурулган.

2. Жалпы билим берүү мектептердин, лицейлердин, гимназиялардын тарбиялык сабактарында.

3. Мектептердин кыргыз адабияты предметинен класстан тышкаркы жана өз алдынча окуу ишмердүүлүгүндө.

4. Мектептерге жаңыдан киргизилип жаткан «Дүйнөлүк адабият» окуу предметинде.

Руминин педагогикалык идеяларын Кыргызстанда жайылтуунун абалына кызыгып, мугалимдерге жана окуучуларга экиден суроо бердик:

1. Сиз Руминин кандай чыгармаларын билесиз?
2. Руминин кайсыл чыгармасынын мазмунун азыр дароо айтып бере аласыз?

Анкетага катышкан мектеп мугалимдери – 84, жогорку окуу жайынын студенттери – 126, жогорку окуу жайынын окутуучулары – 18, жогорку класстын окуучулары – 141. Анын жыйынтыгы төмөнкүдөй болду.

1-Таблица. – «Сиз Руминин кандай чыгармаларын билесиз» деген суроого жооптор (%)

| № | Категориялар | Билгендер | Билбегендер |
|----|----------------------|-----------|-------------|
| 1 | Мектеп мугалимдери | 46 | 54 |
| 2. | Жогорку окуу жайынын | | |

| | | | |
|----|-----------------------------------|----|----|
| | студенттери | 61 | 39 |
| 3. | Жогорку окуу жайынын окутуучулары | 82 | 18 |
| 4. | Жогорку класстын окуучулары | 32 | 68 |

2-Таблица. – «Руминин кайсыл чыгармасынын мазмунун азыр дароо сүйлөп бере аласыз» деген суроого жооптор (%)

| № | Категориялар | Оң бергендер | Жооп бербегендер |
|----|-----------------------------------|--------------|------------------|
| 1 | Мектеп мугалимдери | 24 | 76 |
| 2. | Жогорку окуу жайынын студенттери | 21 | 79 |
| 3. | Жогорку окуу жайынын окутуучулары | 63 | 37 |
| 4. | Жогорку класстын окуучулары | 18 | 82 |

Жогорудагы таблицада көрүнүп тургандай мектеп мугалимдеринин – 54, жогорку окуу жайынын студенттеринин – 39, жогорку окуу жайынын окутуучуларынын – 18, жогорку класстын окуучуларынын – 68% Руминин чыгармаларын атай алган эмес. Экинчи таблицада мектеп мугалимдеринин – 76, жогорку окуу жайынын студенттеринин – 79, жогорку окуу жайынын окутуучуларынын – 37, жогорку класстын окуучуларынын – 82% Руминин чыгармаларынын мазмунун, эмне жөнүндө экендигин билбестигин көрсөткөн.

Мындан улам биз азыркы кыргызстандыктарга Мевлана Желаледдин Руминин мурастары кеңири тараган эмес деген жыйынтыкка келдик.

Мунун себептерин изилдегенде негизги үч себеп болуп чыкты: биринчиси, автордун китептеринин кыргыз тилине которулбай келгендиги; экинчиси, мектеп окуу программаларына анын чыгармаларынын сунушталбагандыгы; үчүнчүсү, кыргыз окурмандарынын өз алдынча дүйнөлүк адабият менен тааныштыгынын жогору эместиги.

Мына ушуга байланыштуу биз «Мевлана Желаледдин Руминин месневиси тандалган аңгемелер» деген аталышта атайын кыргызча китеп жазып аны мектептерге тараттык.

Бул главада азыркы жаштарды тарбиялоодо психо-педагогикалык негиздерди кеңири камтыган «Месневи» аттуу чыгармасындагы идеяларды ачып берүүнүн жүрүшүн жана ыкмаларын сунуш кылдык. Алар:

1-этап. Өзүн-өзү тааный билүү жана кабардар болуу. Бул үчүн «Өжөр окуучу» деген аңгемеси мисал кылынды.

2-этап. Башкаларды түшүнө билүү жана эмпатия. Бул кадамга «Дүкөнчү жана тоту куш» аттуу аңгемеси мисал катары тартылды.

3-этап. Байланыш жөндөмдүүлүгү. Буга «Падышабы же Бермет ташпы?» деген баян сунуш этилет.

4-этап. Мотивация жана келечекти пландоо. Бул «Жалкоо иттин трагедиясы» притчасы аркылуу түшүндүрүлөт.

5-этап. Проблемаларды чече билүү жөндөмдүүлүгү. Мисал келтирилген баян «Үч түш» деп аталат.

6-этап. Жинденүү, стресс жана убакытты башкаруу. Мисалы, «Арстандын түшү» аттуу аңгеме.

7-этап. Кечиримдүүлүк жана айкөлдүк. Бул мисал, «Төөнүн тизгинин тарткан чычкан» баяны.

8-этап. Чыдамдуулук. Мисалы «Кыш (кирпич) трагедиясы» аңгемеси.

9-этап. Жардамдашуу жана биргеликте иштөө. Буга мисал катары «Жоомарт Шайыктын икаясы» келтирилет.

10-этап. Келишүү же жарашуу. Мисалы, «Пил» аңгемеси.

Мына ушул чыгармаларды тарбиялык иштерде психо-педагогикалык анализ жүргүзүү учурунда азыркы окуучулар материалдык дүйнөгө, өзүмчүлдүк менен өз көмөчүнө күл тартууга кызыкпай, руханий бийик идеяларга кызыгарын байкадык. Бул чыгармаларды адабият, адеп жана тарбиялык сааттарда толук колдонууга негиз бар.

«Мевлана Желаледдин Руминин педагогикалык идеяларын мектеп окуучуларын тарбиялоодо пайдалануунун жолдору» деген экинчи параграфта Мевлананын түшүнүгүндөгү негизги дидактикалык принцип – тарбиялануучунун мотивациясы күчтүү болуусуна шарт түзүү, стимулдаштыруу методикасы аркылуу кемчиликтерди оңдоо жана бул процесстен позитивдүү жүрүш-турушка багыт берүү экендигин көрсөттүк. Мевлананын дидактикалык түшүнүгүндө эс-акылга гана маани берилбстен, адамдын көңүлүнө, руханий дүйнөсүнө, сезим жана акылдын синтезине өзгөчө маани берилет. Жалпы көз караш менен караганда билим таалим процессин ойлонуу, эс алуу, көрүү, түшүнүү жана практикага айландыруу түрүндө түшүнүп өз доору үчүн башкалардан айырмаланган дидактикалык түшүнүктү негиздегендиги, «Жаман сапаттарга ээ, илим менен кулк-мүнөзүн, адеп-ахлагын оңдобогон кишиге билим жана табыгый илимди үйрөтүү каракчынын колуна курал жарак бергенге барабар» деген принцип менен чыгармачылыгын жүргүзгөндүгү белгиленди. Мевлананын окуулары азыркы илим, билим, технология доорунда адамзатка пайда алып келет, себеби анын психологиялык эффективдүүлүк жогору, ал адамдын ички дүйнөсүндөгү ачылыштарга жол көрсөтүү менен адамдын өзүнүн ушул турушунан дагы

жакшылык жактарга ашып өтүүгө багыт көрсөтөт. Анын аңгемелери, тамсилдери жана насыяттары жөнөкөй, бирок адамды өзүн-өзү таанууга, жетилүүгө, өзгөрүүгө багыттайт. Окуялар колдонулуп жүргүзүлгөн психотерапиялык ыкма «библиотерапия» деп аталган методика аркылуу Желаледдин Руминин чыгармаларын үйрөнүү технологиялары да каралды. Анын чыгармаларынын аткарган функциялары (адам өзүн көрүүчү күзгү; окуялардын модели; үрп-адаттарды жеткирүү) көрсөтүлөт.

Бул главада жалпы эле адеп-ахлактык тарбия жана Кыргызстандын мектептеринде Ж. Руминин педагогикалык ойлорун окуучулардын адептик сапаттарын жогорулатуу үчүн колдонуунун жолдору, айрым мугалимдердин (А. Доталиев, К. Акматов) методикалык ыкмалары тууралуу да ойлорубузду жана сунуштарыбызды билдирдик. Мисалы, Ош шаарындагы «Жетиген» орто мектебинин мугалими К.Акматовдун 9-классы өткөн адеп сабагында жана тарбиялык сабактарында Руминин мурастарын колдонуу боюнча тажрыйбасын үйрөнүп, анын ишмердүүлүгүндөгү төмөнкү өзгөчөлүктөрдү аныктадык: биринчи планга адамдын адептик сапаттарын тарбиялоо максаты коюлат; Ж. Руминин идеясы жөнөкөй аңгемеде диалогдордо жеткиликтүү берилет; Чыгыш элинин байыртадан келе жаткан акыл-нускалары бири-бири менен салыштырылып, бири-бирин толуктап көрсөтүлөт; бүгүнкү күндүн жаштары үчүн мораль чыгарылат; мугалим өзү мисал алган авторлордун идеясын туура түшүнөт жана түшүндүрөт; сабак кызыктуу болсун үчүн жана окуучулардын баары талкууга катышуу үчүн аларды топторго бөлөт; сабактын жүрүшүн кадамдар аркылуу ишке ашырат; мугалимдин колдонгон технологиялары бай жана окуучулар үчүн майнаптуу ж.б.

Натыйжада окуучулар Ж. Руминин жана анын өмүр-баяны, ишмердүүлүгү тууралуу кызыга баштады; окуучулардын адамды сүйүү боюнча гуманисттик сапаттарында өзгөрүүлөр байкалды; балдар бири-бирин урматтоо, сыйлоо сезимдерин бир топ жогорулатты.

Мевлананын чыгармаларын азыркы жаштарды адеп-ахлактык, руханий жактан тарбиялоодо колдонуунун жолдору катары төмөнкүлөрдү көрсөттүк. *Биринчи жол* – билим берүү мекемелеринин көрүнүктүү жерлерине, көчөлөргө ж.б. эл топтолгон аймактарга Ж. Руминин учкул сөздөрүн плакат катары илүү.

Экинчи жол – Мевлананын чыгармаларын талкуулоо.

Үчүнчү жол – Мевлананын чыгармаларынын негизинде талаш-тартыш өткөрүү.

Төртүнчү жол – Ж. Руминин тууралуу документалдык фильмдерди көрүү.

Бешинчи жол – Ж. Руми негиздеген сема бийи менен таанышуу, анын педагогикалык-философиялык маанисин чечмелөө. Мында сема бийинин видео ролиги көрсөтүлүп, анда айтылган ойлор талкууланды.

Алтынчы жол – Ж. Руми нин чыгармаларынын негизинде мектеп сахнасында театралдык оюндарды коюу.

Жетинчи жол – Ж. Руми тууралуу презентация даярдоо.

Сегизинчи жол – «Ж. Руми нин чыгармачылыгындагы адам сапаттары» деген сыяктуу темаларда долбоор жазып, коргоо ж.б.

ЖАЛПЫ ЖЫЙЫНТЫК ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Мевлана Жалеледдин Руми – дүйнөлүк маданий тарыхта бурулуш жасаган улуу инсан, ал суфизм багытындагы акын, адамдарды жакшылыкка үндөгөн, дин аркылуу пендени адептик-ыймандык жактан тазалоого болорун далилдеген гуманист-педагог. Анын идеялары сегиз кылымга жакын убакыттан бери сыноодон өтүп адамзатка ак кызмат кылып келе жатат. Анын идеяларынын педагогикалык маңызы, азыркы Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмдары аркылуу жаштарды тарбиялоого аларды колдонуунун мүмкүнчүлүктөрү боюнча биз тараптан илимий изилдөө жүргүзүп, төмөнкүдөй жыйынтыктарга ээ болдук.

1. Мевлана Жалеледдин Руминин дүйнөлүк маданияттагы, анын ичинде педагогикалык ойлордун тарыхындагы аалымдык жана агартуучулук ордун көрсөтүү үчүн ойчул акындын биографиясын, калыптануусун эволюциялык планда талдоого алдык. Ал социалдык-маданий жактан өзгөрүүлөр ылдам жүрүп жаткан учурда, тарыхый катаал бурулуш кезинде – Чыңгыз хандын каардуу жапырыгынын мезгилинде, Азиянын борбор бөлүгүндө жарык дүйнөгө келген жана инсан катары калыптанган. Анын балалык жана жигиттик курагы ислам окууларынын таасири чоң болгон үй-бүлөдө жана устаттык чөйрөдө өттү, илим алуу үчүн Балх, Нишапур, Дамаск, Багдад, Мекке ж.б. шаарларды кыдырды, ал жерлердин таасирин көрүп, эл турмушун дервиштердей таанып билди жана ошол кездеги Селжук түрктөрүнүн борбору болгон Конья шаарында отурукташып калды. Мына ошол географиялык алкак жана устаттар биримдиги анын гуманист акын-педагог болуп чыгышына шарт түзгөн. Изилдөөдө мына ушул биографиялык процесстин эволюциясын көрсөтүү менен карапайым адамдан улуу ойчулдун чыгуусу ар тараптуу чагылдырылды. Гуманизм идеяларына муктаждык анын ошол ойлорун Батыш менен Чыгышта жайылышына шарт түздү, биз ал ойлордун таралышын көрсөтүп бердик. Мына ошол ойлор кыргыздар арасына араб, фарс, түрк тилиндеги адабияттар аркылуу, ислам дининдеги китептер аркылуу Октябрь революциясына чейин эле тарап келсе, кийин

орус тилине которулган чыгармалары, советтик чыгыш таануучулардын эмгектери аркылуу тараган. Бул эмгекте анын педагогикалык ойлорунун дүйнөгө таралышы, изилдениш тарыхы жана азыркы ааламдашуу доорундагы мааниси изилденип, ал идеялар бүгүнкү күндө Кыргызстандын жаштарын тарбиялоодо чоң мүмкүнчүлүккө ээ экендиги белгиленди. Мевлананын эмгектери улам кылымдар өткөн сайын адамзат үчүн кызыктуу болуп келгендиги жана ошол ойлордун бүгүнкү Кыргызстан үчүн керектүүлүгү белгиленди.

2. Ойчулдун чыгармаларынын дидактикалык негиздерин, этикалык принциптерин талдоо үчүн биз анын «Месневи», «Улуу Диван», «Фихи Мафих», «Мектубат» деген чыгармаларын жана жеке жүрүш-турушун мисалга алып, ал жаңы төрөлөгөн наристеден төгөрөгү төп келген инсанды жетилдирүүгө боло турган жолду көрсөткөндүгүн, адамдын жүрөгү сүйүүгө, мээримге толуп турушу керектигин, кайрымдуулук, сабырдуулук, кичипейилдик, токтоолук, маңыздуу сүйлөө ж.б. сапаттарга окурмандарын үгүттөп келгендигин конкреттүү мисалдар менен ачып бердик. Анын ойлорунун өзөгүн адамга болгон ишеним, адамды сүйүү түзөрүн байкоо менен анын чыгармаларын окуган кишиде жаманчылык ойлор, кара ниеттик, адамды жек көрүү сезимдери болбошуна ишендик жана бул нерселер азыркы коомду «тазалоочу» касиетке ээ экендигин түшүндүк жана башкаларга түшүндүрдүк. Мына ошолор аркылуу Мевлана Желаледдин Руминин мурастарындагы педагогикалык идеялардын табияты жана негизги багыттары аныкталды.

3. Мевлана Желаледдин Руминин мурастарын азыркы муунду тарбиялоодо колдонуунун теориялык негиздерин аныктоо үчүн агартуучунун педагогикалык идеяларынын маңызын, гуманисттик мазмунун конкреттүү чыгармаларынын негизинде ачып бердик, кыргыз элдик педагогдорунун тарбиялоо, таалим берүү тууралуу ойлору менен байланыштарын салыштырып анализдөө үчүн кыргыз элдик оозеки адабиятындагы макал-ылакаптар, табышмактар, тамсилдер, жомоктор, санат-насыят ырлары ж.б. чыгармаларды, Ж. Баласагындын «Куттуу билим» дастанын, Тоголок Молдонун, Калыгулдун, Арстанбектин, Жеңижоктун, Токтогулдун, Барпынын ыр-поэмаларын талдап, алардагы этикалык параллелдерди таптык. Бул, биринчиден, кыргыз акындары менен Желаледдин Руминин ой жүгүртүүлөрүнүн гуманисттик рухунун окшоштугунан, экинчиден, алар азык алган куран, хадис сыяктуу булактарынын бирдейлигинен, үчүнчүдөн, бири-бирине чыгармачылык таасирин тийгизгендигинен экендигин аныктадык.

4. Желаледдин Руминин мурастарын азыркы муунду тарбиялоодо колдонуунун теориялык негиздерин аныктоо үчүн Кыргызстандын билим

берүү мекемелеринде пайдалануунун психологиялык, педагогикалык мүмкүнчүлүктөрүн, технологияларын иштеп чыгуу менен биз бул багытта иштер жакшы жолго коюлбагандыгын эске алып, атайын кыргыз тилинде китепче жазып, аларды мектептерге таратып бердик. Окуучулар улуу ойчул-таалимчинин чыгармачылыгына кызыга тургандыгын, анын идеялары кабыл алууга, түшүнүүгө жеңил экендигине жана балдарды адептүү өсүүгө жардам бере тургандыгына ынандык. Мевлана Желаледдин Руминин педагогикалык идеяларын мектептерде пайдалануу боюнча мугалимдердин, табиячылардын тажрыйбаларын үйрөндүк, эмгекте чагылдырдык жана өзүбүз заманбап технологияларды сунуштадык.

Ошону менен бирге эмгектин тыянактары бир нече **сунуштарды** айтууну талап кылды. Бул багытта төмөнкүдөй иш чараларды уюштуруу зарыл деп табылды, алар: анын насааттарын, өзгөчө жети осуятын орто мектептерде тарбиялык сааттарда анализдөө, колдонуу жана мектеп далистерине жазып, илип коюу; Руминин педагогикасы жана мевлевилик тууралуу илимий иш чараларды системалуу өткөрүп туруу; адамдын жетилүү этаптары тууралуу улуу ойчулдун көз караштарын университеттердеги келечек педагогдорго жеткирүү, талкуулоо, анализдөө, рефераттарга айландыруу; психологиялык терапия тууралуу эмгектерин психологдорго тааныштыруу. Мевлевилик сема бийи аркылуу медитацияга кызыккандарга жеткирүү мүмкүнчүлүгүн түзүү; педагогикалык баалуулуктарга бай эмгектерин, насааттарын адеп сабагында колдонуу; анын адабий мурастарын Кыргыз Республикасынын орто мектептеринин адабият сабактарынын дүйнөлүк классиктер менен катар окутулушун иштеп чыгуу; анын чыгармаларына жазылган музыка жана композицияларды маданият тармагына жайылтуу; тамсилдеринин негизинде сценарийлер жазып, маданият тармагында, өзгөчө куурчак театрларында колдонуу; ойчулдун чыгармаларынын баарын кыргыз тилине которуу, айрымдарын балдарга ылайыктап адаптациялоо ж.б.

Диссертациянын негизги мазмуну, жоболору төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

1. **Содилов, Н.** Месневиден тандалган аңгемелер [Текст] / Түзгөн, которгон жана баш сөзүн жазгандар: С. Идирисов, Н. Содилов. – Бишкек. – 2012. – 184 б.

2. **Содилов, Н.** Ж.Мевлананын «Месневи» китебиндеги педагогикалык ойлор [Текст] / Н. Содилов // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2013. – №1. – 162-164-бб.

3. **Содилов, Н.** Мевлана Желаледдин Руминин айкөлдүк тууралуу асыл ойлору [Текст] / Н. Содилов // Эл агартуу. – 2013. – №7-8. – 40-43-бб.

4. **Соди́ков, Н.** Мевланада дуализм // китепте: Мевлана Желалиддин Руми жана дүйнөлүк цивилизация: макалалар топтому / Түз. А. Муратов, Ж. Борочоров // [Текст] / Н. Соди́ков, А. Бейшеналиев. – Бишкек, 2013. – 16-17-бб.
5. **Соди́ков, Н.** Мевлана жана анын «Месневи» китебиндеги чыгармалардын психо-педагогикалык баалуулуктары [Текст] / Н. Соди́ков // КББАнын Кабарлары. – Бишкек, 2013. – №4. – 110-115-бб.
6. **Соди́ков, Н.** Педагогическое значение мыслей Мевланы в воспитании молодежи [Текст] / Н. Соди́ков // Вестник Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. – Душанбе, 2014. – №1 (56-2). – С. 272-275.
7. **Соди́ков, Н.** Мевлананын адам тууралуу философиялык-педагогикалык көз караштарынын гуманисттик маңызы [Текст] / Н. Соди́ков // Ж. Баласагын атындагы улуттук университеттин Жарчысы. – Бишкек, 2014. – №1. – 228-232-бб.
8. **Соди́ков, Н.** Мевлананын философиясында адам тууралуу гуманисттик көз караштар [Текст] / Н. Соди́ков // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2015. – №7. – 98-101-бб.
9. **Соди́ков, Н.** Шамс жана Мевлана [Текст] / Н.Соди́ков // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2015. – 115-118 бб.
10. **Соди́ков, Н.** STATUS OF HIGHER EDUCATION IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES IN POST-SOVIET PERIOD [Текст] / Н. Соди́ков, А. Бейшеналиев <http://www.press.uillinois.edu/journals/jef/jefsubmissions.html> Pembroke University Oxford Research Symposium December 7, 2015, Journal of Education Finance, Чикаго АКШ, Март 2016.
11. **Соди́ков, Н.** Реформы в системе высшего образования Кыргызстана в постсоветской период [Текст] / С. Калдыбаев, Н. Соди́ков // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2016. – №1. – С. 168-171.
12. **Соди́ков, Н.** Интерактивное обучение как средство активизации учебной деятельности учащихся школ [Текст] / Н. Соди́ков, О. Огуз. – Уфа. – 2016. <http://PS-vtu.conference>.

Содиков Нозимжон Махмадаминовичтин «Мевлана Желаледдин Руминин мурастарындагы педагогикалык идеялар жана аларды азыркы мектеп окуучуларын тарбиялоодо колдонуу мүмкүнчүлүктөрү» аттуу темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Түйүндүү сөздөр: педагогикалык идея, сопучулук, философиялык этика, бейт, рубаи, притча, тамсил, ислам окуулары, дидактикалык поэзия, акыл-насаат, тарбиялык маани, устат-шакирт, этикалык аңгеме, мевлавийлик, сема бийи, руханий тазалануу.

Изилдөөнүн максаты: Мевлана Желаледдин Руминин педагогикалык ойлорун изилдеп, аларды Кыргызстандын билим берүү уюмдарында колдонуунун педагогикалык негиздерин иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн объектиси: Мевлана Желаледдин Руминин педагогикалык мурастары.

Изилдөөнүн предмети: Мевлана Желаледдин Руминин мурастарында колдонулган таалим-тарбия берүүчү идеялар жана аларды азыркы жаштарды тарбиялоого колдонуунун мүмкүнчүлүктөрү.

Изилдөөнүн методдору: илимий изилдөөлөрдү теориялык-методологиялык талдоо; көркөм тексттерди талдоо, анкета алуу, тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ, синтез.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Мевлана Желаледдин Руминин дүйнөлүк маданияттагы аалымдык жана агартуучулук ролу, тарбия тууралуу негизги багыттары аныкталды; Мевлананын педагогикалык баалуулуктарын тарбиялоодо колдонуунун жолдору аныкталган; улуттук педагогикалык маданият менен Мевлананын педагогикалык ойлорунун типологиялык жактан байланышы аныкталды; Мевлананын педагогикалык ойлору жалпы адамзаттык педагогика менен салыштырылып, анын прогрессивдүү жактары Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмдарына сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Изилдөөдөн келип чыккан ойлор, тыянактар, сунуштар жаштарды тарбиялоого салым кошот. Изилдөөнүн натыйжаларын жалпы билим берүүчү орто мектептерде, гимназияларда, лицейлерде, колледждерде, жогорку окуу жайларында, тарбиячыларды жана мугалимдердин адистигин жогорулатуу тармактарында, кошумча тарбиялык сааттарда дидактикалык булак катары колдонууга болот, булар жалпы эле тарбиялоо тармагын жакшыртууга көмөк көрсөтөт.

РЕЗЮМЕ

диссертации Содикова Нозимжона Махмадаминовича на тему: «Педагогические идеи в наследиях Мевланы Желаледдина Руми и возможности их использования в воспитании современных школьников» на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования

Ключевые слова: педагогическая идея, суфизм, философская этика, бейт, рубаи, притча, басня, исламские учения, дидактическая поэзия, наставления, воспитательное значение, мастер-ученик, этический рассказ, мевлевийство, танец небес, духовное очищение.

Цель исследования: исследование педагогических мыслей Мевланы Желаледдина Руми и разработка педагогических основ их использования в образовательных учреждениях Кыргызстана.

Объект исследования: педагогические наследия Мевланы Желаледдина Руми.

Предмет исследования: воспитательные идеи, использованные в наследиях Мевланы Желаледдина Руми и возможности их использования в воспитании современной молодежи.

Методы исследования: теоретико-методологический анализ научных исследований; анализ художественных текстов, анкетирование, изучение педагогического опыта, анализ, синтез.

Научная новизна исследования: определена личностная и просветительская роль Мевланы Желаледдина Руми в мировой культуре, основные направления о воспитании; определены пути применения педагогических ценностей Мевланы в воспитании; определены типологические связи национальной педагогической культуры с педагогическими мыслями Мевланы; проведено сравнение педагогических идей Мевланы с общечеловеческой педагогикой, предложены прогрессивные стороны идеи в образовательные учреждения Кыргызстана.

Практическое значение исследования. Выводы и рекомендации, полученные в данном исследовании внесут вклад в воспитание молодежи. Результаты исследования могут быть применены в школах, гимназиях, лицеях, колледжах, в вузах, в системе повышения квалификации педагогических кадров, в дополнительных воспитательных мероприятиях в качестве дидактических источников, которые оказывают помощь для улучшения воспитания в целом.

RESUME

on Sodikov Nozimjon Mahmaminovich's dissertation on the topic: 'Pedagogical bases teachings of Mevlana and their role in the education of school children to the of morality' for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences 13.00.01 - general pedagogy, history of pedagogy and education

Keywords: pedagogical idea of Sufism, religious mysticism, philosophical idea , beit, parable, fable, Islamic teachings, didactic poetry, instructions, art, educational value, the master-student, ethical story, Mavlavi dance heaven, spiritual purification.

Research objective: To investigate the pedagogical ideas of Mevlana Rumi Zhaleddin and develop a framework for their use in the educational institutions of Kyrgyzstan.

The object of study: pedagogical heritage of Mevlana Zhaleddin Rumi.

Subject of study: educational ideas used by the poet - thinker in his works.

Methods of research: theoretical and methodological review of scientific research; examination of literary texts, teacher observation, questioning, testing, dialogue, training, experience, analysis, synthesis.

Scientific novelty of research: it was considered appropriate pedagogical thoughts of Mevlana Rumi Zhaleddin the present time, an attempt was made to identify ways of using these ideas in accordance with the conditions in Kyrgyzstan , and was carried out a comparative analysis of the concepts and ideas of the poet with the Kyrgyz ethno pedagogy. For the first time in the Kyrgyz pedagogy was conducted scientific analysis of the works of Rumi, and the idea of this study were presented in educational institutions of Kyrgyzstan.

The practical significance of the study: the findings and recommendations made in this study will contribute to the education model of people , as well as on the basis of the teachings of Rumi and other educators , philosophers can be solved a number of problems in the educational system . The results can be used in various educational institutions, schools, gymnasiums, lyceums , colleges, and they can be useful for young professionals in the writing of scientific papers for seminars and conferences.